

El teatre català tardomedieval: una esplendor literària i escenogràfica

Ferran Huerta Viñas
Universitat Autònoma de Barcelona

Les diverses temàtiques que enriqueixen les representacions nadalenques medievals als Països Catalans i, en conseqüència, també el drama tardomedieval, foren d'una varietat extraordinària. I ho són, especialment, si les comparem amb les que són presents a les peces equivalents de la resta de la Península que s'han conservat. Aquesta riquesa temàtica esdevé, a més a més, el determinant que produeix una escenografia igualment complexa i espectacular.

A tall d'exemple, recordem el que diu Joan Mas i Vives al seu recentment publicat *Diccionari del teatre balear* (primer volum) sota el registre «Consuetes de Nadal»: *La Consueta de la Nativitat de Jesús Crist*—segons ell la més interessant de tot el conjunt de peces des del punt de vista literari, opinió ja manifestada prèviament per Josep Romeu i Figueras en els seus estudis d'aquesta peça— comença l'acció amb l'episodi de la Sibila i l'Emperador, continua tot centrant-se en el tema de l'anada de la Sagrada Família a Betlem i en les escenes de pastors i dedicant un considerable nombre de versos als diàlegs entre Josep i el nebot Joanet—en realitat Sant Joan Baptista—, els quals tracten de temes tan diversos com el dels dubtes de Josep en veure l'embaràs de la Verge o el de la Creació i caiguda de l'home com a conseqüència del Pecat Original. Una barreja temàtica que, com veiem, agrupa tradicions folklòriques juntament amb matèria de polèmica cultista. Però el que ara ens interessa més remarcar és l'alt nivell humorístic i el to còmic d'aquests diàlegs, mai assolit en cap dels altres textos coetanis a aquest que pertanyen al mateix cicle de Nadal. La riquesa lèxica, junt amb la gran originalitat de les idees d'ambdós personatges, dona al diàleg una vivacitat i un humor totalment propis d'un text dramàtic «d'autor». La tan encertada combinació de registres religiosos i profans crea igualment uns diàlegs de pastors força allunyats dels esquemàtics i impersonals intercanvis que acostumem a trobar en les altres peces. En aquesta els Pastors són més realistes (amb noms diferents dels tradicionals Tonet, Tomeu i Pasqual) i semblen extrets d'una peça profana més moderna. El nivell literari del text arriba a una de les seves cotes més altes quan el diàleg entre Josep i Maria, durant el seu desplaçament a Betlem, utilitza una composició de tipus «cançó de malmaridada», fent un «contrafactum» en forma sacra.

Veiem, doncs, que l'enriquiment temàtic de les peces nadalenques —deixant de banda els episodis bíblics o apòcrifs d'expectació messiànica, com ara els dels Pecats i la caiguda d'Adam o el de la Sibila i l'Emperador, que ja són prou coneguts i han estat força estudiats per investigadors com Josep Romeu i Figueras— ha anat obrint nous camins de creativitat literària gràcies a la interacció del germen medieval de la cançó popular, de les tradicions llegendàries o apòcrifes, etc., i ha fet que els textos medievals finalitzessin en aquesta complexa i bigarrada barreja de mostres literàries que són a mig camí entre la literatura poètica profana i la religiosa paralitúrgica. En un mateix text s'han reunit ambdues vessants creatives tot resultant-ne un producte artístic que ha recorregut una llarga distància des dels seus simples orígens parenètics per als fidels de l'església a la nit de Nadal.

Però hi ha altra peça que m'interessa remarcar avui com a exemple idoni de complexitat escenogràfica tardomedieval i es tracta de la primera de les dues peces d'Adoració de Mags que conté el manuscrit mallorquí de Llabrès. A primera vista sembla un episodi de desenvolupament temàtic molt semblant al de l'*Auto de los Reyes Magos*, però amb la gran diferència de no ser fragmentari i de recollir tots els miniepisodis que conformen la temàtica epifànica canònica i apòcrifa alhora, tot composant la mostra medievalitzant més rica i arrodonida que s'ha conservat d'aquest tema en el conjunt de la Península.

En l'homenatge al professor Luis Quirante que va editar la Universitat de València hi vaig col·laborar amb un breu estudi relatiu a les característiques de les peces catalanes d'Adoració de Mags i allà ja vaig fer esment de les diferències que separaven aquesta *Consueta* i la seva germana mallorquina de la peça del Corpus de València, el *Misteri del Rey Herodes*. Aquest text, malgrat conservar la mateixa estructura temàtica de les peces mallorquines, és més tardà i de característiques processionals, la qual cosa fa que hi entrin diversos components que ara no és adient comentar per manca de temps o espai, ja que volem concentrar-nos en l'anàlisi de la peça més característicament tardomedieval, la primera *Consueta dels tres Reis d'Orient*.

Els seus 27 moments argumentals —també descrits a l'esmentat Homenatge— generen una complexitat escenogràfica absolutament característica de l'escenari múltiple horitzontal del drama medieval, per continuar emprant la terminologia del professor William Shoemaker.

Així com a l'*Auto de los Reyes Magos* no hi ha més de dos o tres llocs escènics per a la seva representació, ja que no han perviscut les escenes d'adoració de Jesús, ni la fugida a Egipte, ni la degolla dels Innocents, en canvi en aquest text mallorquí hi trobem el conjunt de miniepisodis de forma íntegra, amb la qual cosa el nombre de desplaçaments dels personatges, així com el de les aparicions angèliques, fa la representació molt més variada i vistosa pel que fa a espectacularitat. En efecte, en una extensió de només 309 versos l'acció conté una gran varietat de canvis de lloc escènic i d'intervencions breus de personatges secundaris, els quals fan que la representació sigui gens monòtona o molt viva. El desenvolupament argumental es podria subdividir així: 1) la breu intervenció monologada del profeta Balaam per tal d'anunciar l'aparició de l'estel de Natzaret, 2) l'aparició conjunta dels tres Reis, amb l'estel que els guia, 3) primera intervenció de l'Àngel, que aconsella els de Reis seguir l'estel que els portarà fins a on es troba el nadó, 4) cant joiós dels Reis, que entonen en llatí l'himne del Magníficat mentre van seguint l'estel, 5) la sobtada desaparició de l'estel, amb la subsegüent

decisió dels Reis d'anar veure Herodes per tal d'obtenir informació d'ell, 6) trobada dels Reis amb els servidors d'Herodes, 7) arribada dels servidors davant Herodes, qui els prega facin passar a presència seva els visitants, 8) entrevista dels Reis amb Herodes, el diàleg de la qual gira entorn al motiu del viatge dels monarques, 9) ordres d'Herodes als servidors perquè vagin a cercar els Rabins a la Sinagoga, 10) l'acceptació dels Rabins de les ordres del rei, tot encaminant-se cap al seu palau, 11) moment en què Herodes els confia la preocupació que ha sentit en escoltar les noves que li han comunicat els Mags, amb la subsegüent decisió dels Rabins de consultar els llibres sagrats, 12) la consulta d'aquests llibres i la descoberta en ells de la profecia del Salvador, cosa que comuniquen al rei, tot dient-li que aquest haurà de nèixer a Betlem, 13) Herodes ho notifica als Reis i els demana que tornin a veure'l a ell després de la visita al nou rei, 14) camí de Betlem, els Reis retroben l'estel que havien perdut, 15) a l'estable, Josep i Maria veuen acostar-se els tres misteriosos personatges, tot preguntant-se qui poden ésser, 16) l'arribada dels Reis a l'estable, on es pregunten si serà aquest el lloc indicat, cosa que comproven un cop hi entra Baltasar i aquest veu a Maria, tot sortint de nou per a comunicar-ho als seus altres companys de viatge, 17) la decisió dels Reis d'entrar tots a l'estable, on saluden la Verge, adoren Jesús i li lliuren els presents que li porten, 18) monòleg de Maria en el que aquesta reflexiona sobre la natura excepcional del Salvador i sobre la mort que li espera, 19) els Reis s'acomiaden de Maria, tot deixant l'estable després que ella els hagi beneït, 20) nova aparició de l'Àngel als Reis per dir-los que no tornin a veure Herodes, ordre que ells obeeixen, tot anant-se entonant cants d'alegria, 21) torna a aparèixer l'Àngel, i ara ho fa a Josep, per tal d'advertir-li que prengui la Verge i Jesús i vagi amb ells a Egipte, evitant així la fúria d'Herodes, 22) Josep es plany del viatge per motiu de la seva vellesa, però prepara la Verge per posar-se en camí cap a Egipte, 23) Herodes, al seu palau, es pregunta què s'haurà fet dels Reis i envia un servidor a Betlem per tal que s'assabenti del què ha passat, 24) Belrean, el servidor, es troba pel camí a Aaron, el qual li diu que els Reis ja han marxat d'allí, i tots dos decideixen anar a comunicar-ho a Herodes, 25) després de sentir les noves, Herodes, desesperat, dóna ordres als Cavallers per a que facin matar tots els infants de Judea i, com a primera víctima, fa que executin el seu propi fill petit, 26) els infants són degollats i, tot seguit, els Cavallers informen Herodes del compliment de les seves ordres, i, per últim, 27) el moment en què les mares dels infants es lamenten desesperades i una d'elles, Raquel, pronuncia una maledicció contra Herodes, paraules amb les quals finalitza la representació.

Vist aquest desenvolupament argumental de la peça, és evident que el seu espai escènic precisava d'un gran nombre de llocs on representar aquests 27 moments temàtics: el palau d'Herodes, la Sinagoga, l'estable, etc., però a més totes aquelles escenes que no s'esdevenien en aquests llocs (les aparicions de l'Àngel, els desplaçaments dels Reis o els servidors, l'aparició i desaparició de l'estel, la matança dels Innocents, el plany de les mares, etc.) deuriem ocupar altres espais del temple, incloent possiblement el «corredor» o enllaç entre els diferents cadafals. L'escenari de la representació, per tant, és d'una gran varietat horitzontal, constituint un dels millors exemples d'aprofitament de l'espai eclesial per la funció representacional de la temàtica nadalenca. Ara bé, si per una banda no posseeix la complexitat escenogràfica de l'espai vertical que trobàvem a les consuetes nadalenques amb escenes d'Infern amb dimonis, sí hem de remarcar que les escenes d'aparició i desaparició de l'estel, amb la seva tramoia tan espectacular, deuriem

causar un gran impacte en el públic. Igualment, les escenes de degolla dels Infants serien representades amb l'acostumat verisme de la sang pintada, tal com s'esdevé al misteri valencià de la processó de Corpus abans esmentat. En conjunt, doncs, podem apreciar com la temàtica nadalenca, a nivell representacional, arribà a un punt de gran riquesa visual i gran varietat escenogràfica, punt ben allunyat de la simplicitat tan esquemàtica dels primers drames d'adoració de Pastors o de Reis de la nit de Nadal medieval.